

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki, Katedra Historii Literatury Polskiej XX wieku
studia doktoranckie: literaturoznawstwo
Beata Gawel-Kapusta

STRESZCZENIE pracy doktorskiej na temat: **Awangardowe projekty literatury filmopodobnej 1918–1939: Jan Brzękowski i Józef Czechowicz**

Promotor: Prof. dr hab. Joanna Zach

Słowa kluczowe: filmopodobieństwo, kino-opowieść, wyobraźnia filmowa, Jan Brzękowski, Józef Czechowicz

Podjęta w tej pracy próba analizy międzywojennej awangardowej prozy filmopodobnej obejmuje teksty będące wynikiem świadomego wyboru w wyobraźni filmowej, stanowiącej impuls przeformułujący „literackość” na gruncie myślenia w języku ruchomych obrazów. Postulowana perspektywa pozwala na wyraziste zobrazowanie tych (nieostrzych w kontekście sposobu oddziaływania kinematografii na świat sztuki) zjawisk oraz zwraca uwagę na aspekt celowych dążeń, przybierających postać projektów: nowego języka literackiego (formułowanego w kontekście modernistycznego kryzysu reprezentacji), schematu konstrukcyjnego, sposobu prezentowania świata przedstawionego w powieści, kształtowania relacji czasoprzestrzennych, a także (a może przede wszystkim) – nowej podmiotowości w jej specyficznie zmiennej i skomplikowanej formie istnienia.

Sformułowanie „projekty” ma za zadanie odsyłać czytelników analizowanych tekstów do: 1) deklarowanych przez autorów prób projektowania nowatorskich kształtów powieści jako form stylistycznie uproszczonych, ale formalnie i znaczeniowo pojemnych, 2) czynnościowego charakteru wspomnianych prób, które (mimo wielu cech wspólnych) nie dążą do stworzenia jednolitego modelu gatunkowego, lecz stanowią swoiste koncepcje gatunku w ruchu, 3) projektów szczególnie aktywnego odbiorcy – dynamizujących relację nadawca-odbiorca i poszerzających kompetencje czytelnika prozy filmopodobnej, obcującego z dziełem zawierającym w sobie duży potencjał wizualno-wyobrażeniowy i interpretacyjny, 4) chęci przekraczania tradycyjnych konwencji literackich poprzez działania prekursorskie, w pewnym sensie antycypujące kierunek rozwoju literatury powojennej.

Wybór perspektywy porównawczej: Jan Brzękowski – Józef Czechowicz wynika przede wszystkim z potencjału tkwiącego w zestawieniu ze sobą ich prozatorskich projektów oraz autorskich modeli teoretyczno-estetycznych: wyobraźni wyzwolonej i wyobraźni stwarzającej. Te dwa indywidualne wymiary artystycznej wyobraźni zdają się funkcjonować we wciąż ponawianym dialogu z wyobraźnią nowoczesną, awangardową i – nade wszystko – filmową. I co zostało tutaj szczególnie podkreślone – swoisty rys wyobraźni filmowej można dostrzec w całokształcie twórczości Brzękowskiego i Czechowicza, a także w reprezentowanej przez nich postawie kreacyjnej, związanej ze specyfiką procesu twórczego oraz relacji, którą pragnęli stworzyć z czytelnikiem-widzem.

Wyobraźnia jako dynamiczny i wielowymiarowy model estetyczny (przedstawiona tu w postaci teoretycznych, typologicznych konstruktów stworzonych w celu usprawnienia prowadzonych analiz) została uznana w całej pracy za pojęcie najlepiej korespondujące z prozatorskimi eksperymentami filmopodobnymi i pozwalające na płynne poruszanie się myśli analitycznej po szerokiej płaszczyźnie zagadnień: literackich i filmowych w ujęciu porównawczym, intersemiotycznym, historycznym i kulturowym.

Kino-opowieści Czechowicza i Brzękowskiego – formy eksperymentalne, powstałe na bazie inspiracji nie konkretnym dziełem filmowym, lecz sposobem istnienia i oddziaływania kina jako artystycznego fenomenu – zostały tutaj scharakteryzowane w oparciu o cechy wyobraźni filmowej. Wspomniane cechy udało się wyodrębnić łącząc ze sobą dwa punkty widzenia: 1) historyczny (rekonstrukcja estetycznej świadomości kinematograficznej w latach 1918–1939 na podstawie analizy krytycznej myśli filmowej) 2) intersemiotyczny – ukazujący to, co typowo „filmowe” w odniesieniu do tego, co typowo „literackie”. Obie metody przyniosły analogiczne rezultaty – pozwoliły na uchwycenie dynamicznych rysów wyobraźni filmowej immanentnie zawartych w całokształcie kinematografii: w specyfice tworzywa filmowego, procesu twórczego oraz w sposobie istnienia i funkcjonowania filmu w przestrzeni społecznej i kulturowej. W ten sposób określony zespół cech widziany w konkretnym kontekście historyczno-kulturowym stał się sugestywnym obrazem – nie tyle statycznego modelu prozatorskiego, co kierunku jego przemian. Istotną metodą pracy z tekstem okazała się również analiza sposobu, w jaki w tekstach Brzękowskiego i Czechowicza uwidaczniają się ogólne reguły organizacji obrazu filmowego, w dość dużym stopniu kształtujące strukturę kino-opowieści.

Powieści Jana Brzękowskiego: *Psychoanalityk w podróży* (1929), *Bankructwo profesora Muellera* (1931) i *24 kochanków Perdity Loost* (powst. 1939, wyd. 1961) oraz „skrótów powieści” Józefa Czechowicza: *Koła Archimedes* (1937), „*Sektanci*” albo „*Matka*” (1937) i *Wagon nr 16773* (1938) – stanowiące centrum analitycznych rozważań – zostały przedstawione w kontekście całokształtu artystycznej działalności obu pisarzy oraz odniesione do (złożonych i wewnętrznie sprzecznych) pojęć: awangarda i modernizm. Przyjęcie takiej perspektywy umożliwiło opis kino-opowieści jako gatunków swoiście ruchomych, zbudowanych na antynomiach: 1) wspólnych programów – jednostkowych realizacji, 2) konwencji – inwencji, 3) wyobraźni swobodnie eksperymentującej – wyobraźni poddanej rygorowi konstrukcji, 4) twórczości masowej, egalitarnej – twórczości nowatorskiej, elitarniej, 5) literatury zorientowanej na terażniejszość (zgodnej z rytmem nowoczesności) – literatury prekursorskiej (pełniej zrozumianej i docenionej z perspektywy przyszłości).

Szczególne znaczenie wydaje się mieć tutaj wspólne Brzękowskiemu i Czechowiczowi dążenie do „nowego obiektywizmu”, a przejawiające się na płaszczyźnie narracyjnej – w (tak charakterystycznym dla dzieł filmowych) oscylowaniu między biegunami „pełnego upodmiotowienia” (Brzękowski) i „całkowitej bezpodmiotowości” (Czechowicz). Oba projekty łączy próba przekroczenia jednowymiarowego subiektywizmu (rozumianego jako bezpośrednie wyrażanie uczuć jednostki) oraz obiektywizmu (pojmanego jako statyczna, niezmienna perspektywa) poprzez budowanie świata przedstawionego w oparciu o wielość punktów widzenia zmieniających się w czasie i przestrzeni oraz jednoczesne, subtelne eksponowanie indywidualnego spojrzenia na świat – co istotne – spojrzenia uformowanego na bazie życiowego doświadczenia.

Konteksty, które otwiera analiza filmopodobnej prozy Brzękowskiego i Czechowicza są szczególnie bogate i wielowymiarowe. Powyższa praca stara się rozwinąć niektóre z nich, skupiając się na heterogenicznej specyfice kino-opowieści – literackich fenomenów wymykających się jednoznacznej, genologicznej klasyfikacji i wyobraźni filmowej odbijających dwojako: 1) w jej kreacyjnym potencjale odnawiania środków wyrazu oraz 2) w jej zniewalającej sile narzucającej skonwencjonalizowane przez kinematografię obrazy, tematy i gatunkowe wzorce.